

*Մեղա ՏՈՆՈՅԱՆ,
Հասմիկ ԴԱՎՈՅԱՆ*

*ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՄԱՀԱՐԹՄԱՆ
ՀԱՐՅԵՐԸ ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ԱՖՈՐԻԶՄՆԵՐՈՒՄ*

«Անհատն ազգության մեջ և նրա հետ է, որ անմահ է»:
Ավ. Բսահակյան

Համաշխարհային փորձը, մարդկության զարգացման ընթացքը և մշակույթի պատմությունը ցույց են տալիս, որ յուրաքանչյուր ազգի՝ որպես տեսակի բացառիկության գաղափարն ունի չափազանց ամուր գոյաբանական, կրոնատեթիկական և մշակութաբանական հիմքեր: Մինչև օրս չի ստեղծվել աշխարհի ազգային պատկերներին համարժեք մեկ այլ պատկեր, որ լինի այդքան կենսունակ, հավաստի և չունենա այլընտրանք: Ազգային միավորը միակ ստույգ և ճշգրիտ չափն է, որ որդեգրել է մարդկությունը և չի ուզում կորցնել՝ ելնելով հազարամյակների փորձից: Ռ. Կիպլինգի խոսքերը՝ «Արևելքն Արևելք է, Արևմուտքն՝ Արևմուտք, և նրանք երբեք չեն հանդիպելու», լավագույնս են արտացոլում աշխարհի քաղաքակրթական և ազգաբանական պատկերը: Համաշխարհային պատմության ընթացքը ցույց է տալիս, որ մշակութային համաշխարհայնացման (գլոբալացման) ոչ մի բացահայտ և քողարկված փորձ, որևէ ժողովրդի մշակութային բռնի ձուլում ի գործու չէ վերջնական հաղթանակ տանելու, եթե տվյալ ժողովուրդը գենետիկորեն պատրաստ չէ դրան:

20-րդ դարի վերջին տասնամյակներին բուռն թափով սկսվեց համաշխարհային քաղաքակրթության համաշխարհայնացման գործընթացը: Մոլորակի մասշտաբով սկսեցին տարածվել ոչ միայն ամերիկյան քաղաքակրթության սոցիալական և քաղաքական հարաբերություններին բնորոշ կացութաձևերը, այլև ամերիկյան կենսակերպի արտաքին ձևերը. գանգվածային սպառողական մշակույթ, որն իր հետ բերեց դասական մշակույթի անկում, աննախադեպ հոգևոր սրնանկություն, ժողովուրդների հոգեկերտվածքների քայքայում և խաթարում: Այժմ նույնիսկ արևմտյան շատ տեսաբաններ չեն թաքցնում համաշխարհային փորձի վնասակար էությունը և վտանգը մարդկության համար: Ինչպես նկատել է Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր Ջոզեֆ Շտիգլիցը. «Դեպի ծայրամասեր արևմտյան քաղաքակրթության ներխուժումը հնարավորություն է տալիս ներքին սահմաններ չունեցող աշխարհ թափանցելու ոչ ցանկալի երևույթներ և, ամենակարևորը, վրտանգավոր գաղափարներ»¹:

Ազգաբանական և մշակութաբանական մի քանի դարաշրջաններ ապրած հայ ժողովրդի համար ազգային ինքնության, բարոյատեթիկական, գեղագիտական և մշակութային համակարգերի անաղարտության պահպանումը եղել է կոդմնորոշիչ և առաջնային «առասպելյալ» Հայկից մինչև Մաշտոց ու Խորենացի, Շնորհալի

¹ Շտիգլից Ջ., Արտասահմանյան քաղաքականություն, Եր., 2004, էջ 95:

ու Աբովյան, Թումանյան ու Բսահակյան, Պ. Մևակ ու Հր. Մաթևոսյան: Դարերով պետականությունից զրկված, հզոր ժողովուրդների բախման խաչմերուկում հայտնված և հալածական ժողովրդի համար կրոնը, հոգևոր մշակույթը, լեզուն և գրականությունը փոխարինել են պետականությունը: Մեր մեծերի աշխարհայացքային ընտրությունը, ազգային առողջ կողմնորոշումն ու անսխալ բնագոյը, ապագայի և հեռանկարի հանձարեղ կռահումները կատարել են ազգափրկիչ դեր:

Հայ ժողովրդի հավաքական իմաստության վառ դեմքերից է Ավետիք Բսահակյանը՝ մեծ բանաստեղծն ու հանձարեղ մտածողը: Նրան վիճակվեց ականատեսը դառնալ մեր ժողովրդի մեծագույն ողբերգության, տեսնել և ճաշակել ցարիզմի հայահալած քաղաքականությունը, զգալ և հասկանալ խորհրդային իշխանության տարիներին կեղծ սոցիալիզմի ապագային գաղափարախոսության վտանգավոր էությունը:

«Հայ ազգի դարերի պատմությունը տիեզերքի ամենադաժան, զարհուրելի գիրքն է:

Ամեն տողը՝ սուկում, ամեն բառը՝ արհավիրք:

Ինչո՞ւ է հայ ժողովուրդը Աստվածաշնչի Հոբին եղովմական հողերից տեղափոխել իր հողերի վրա: Անշուշտ, խորունկ նմանություն է տեսել Հոբի և իր ճակատագրի միջև:

Սակայն հայ ժողովուրդն էլ Հոբի պես հավատում է իր պայծառ ապագային: Այլապես, ինչպե՞ս կարող էր նա, ցավերով ու խոցերով լի, ապրել դարեր ու դարեր, նստած հայրենիքի մոխիրների վրա, իր շքեղ ավերակների մեջ»²...

Հեշտ չէր մեծ Հայի համար դիմանալ այն արհավիրքներին, որոնց ենթարկվեց իր ժողովուրդը, և նա գրում է. «Իմ հոգին կրեց այն բոլոր վերքերը, խոցերը, ջարդերը, մահերը, որ կրեց հայ ժողովուրդը: Թուրքերը սպանեցին և իմ հոգին»³:

Իր խոհերն ու մտորումները հայ ժողովրդի գոյափիլիսոփայության, ազգային պատմության և ճակատագրի, հոգևոր-մշակութային ինքնության, լեզվի, գրականության, արվեստի դերի մասին Վարպետը գրի է առել խոսացումների կամ աֆորիզմների ձևով, որոնք փիլիսոփայական մտքի փայլատակումներ են, հանձարեղ դիտարկումներ, մարգարեական կռահումներ, պատգամներ հայ ժողովրդին ու գալիք սերունդներին, նաև՝ տազնապ ու մտահոգություն ժողովրդի ապագայի վերաբերյալ: «Այնպես չլինի՝ Մասիսը դառնա հայության մահարձան, որ դարերին պատմե, թե այստեղ ապրել ու մեռել է հայը»⁴:

Այս խոհերն ու փիլիսոփայական դիտարկումները առավել քան այժմեական և հրատապ են նաև մեր օրերում, քանի որ մշակութային համահարթման հմտորեն քողարկված և տեղ-տեղ բացահայտ քաղաքականության հետևանքով, ինչպես Հր. Մաթևոսյանն է գրում. «Իսկապես պատմության առջև տգետ սե-

² *Բսահակյան Ավ., Աֆորիզմներ, Եր., 2007, էջ 245:*

³ *Նույնը:*

⁴ *Նույնը:*

բունդ է եկել, իր պատմությունը չիմացող սերունդ, որ ծարավի չէ ո՛չ գիտության, ո՛չ էլ աշխարհի իմացության»⁵:

Ազգապահպան արժեքների թվում Իսահակյանը կարևորում է հայրենասիրությունը, ազգային ոճը (ազգային ոգին), մայրենի լեզուն, գրականությունը, հայ մշակույթը, հավատարմությունը հայրենիքին, ընտանեկան դարավոր առաքինություններին, նախնիների վեհ օրինակներին: Այլապես, ինչպես ինքն է գրում. «Կրվախենամ կորչենք ազգերի թռուրտի մեջ, ժողովուրդների տարբեր մշակույթների անդունդի մեջ»⁶:

Կարևորելով հայրենասիրությունը՝ Իսահակյանը գրում է. «Հայրենասիրությունն այն է, որ հայերն ամենուրեք իրար պատկանեն և միասին՝ հայրենիքին: Հայրենիքը հոգեկան միասնիկ երևույթ է, այն մեր նախնիների աճյունն է, այն տունը, ուր ապրել են մեր հայրերը, ուր ապրում ենք հիմա մենք, և ուր պիտի ապրեն մեր որդիները՝ կապված արյան խորհրդավոր կապով»⁷: Արյան խորհրդավոր կապ, սերունդների կապ, ազգային հիշողություն. ահա այն անքակտելի օղակը, որ պետք է փրկի մեր ժողովրդին հայակույ հողմերից և կատարի ազգափրկիչ դեր: Իսահակյանը լավ գիտեր, թե սերունդների խզված կապն ինչ աղետալի հետևանքներ կարող էր ունենալ մի ժողովրդի համար, և միշտ չէ, որ հնարավոր էր այդ կապը վերականգնել: Օտարացումը հեշտությամբ կվերածվեր համաճարակի, եթե տեղի տար կամ ընկրկեր դրսից եկող սպառնալիքի առջև, ինչպես դա տեղի ունեցավ հայության մի քանի հատվածների համար:

«Տրադիցիան ժողովրդի հոգին է, ոգին է: Անցյալն ունի հարուստ շտեմարան ձևերի, պատկերների, գույների, երանգների: Դրանցով կերտված է ազգային ոճը... Մեր կուլտուրան շատ հետ կմնար, եթե արհամարհեինք անցյալի գանձերը, եթե չօգտագործեինք նրանց»⁸:

Իսահակյանը գտնում է, որ յուրաքանչյուր ազգի ամենաբնորոշ կողմը ոճն է, որը բխում է ժողովրդի հոգեկերտվածքից: «Ոճ ստեղծող, ոճ ունեցող ազգերը չեն կորավի, չեն ձուլվի ուրիշի հետ: Ոճն ամենահզոր պահպանն է ազգի: Մենք պայքարում ենք ոչ միայն հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյության համար, այլև, գլխավորապես, հայ հոգու համար, Հայաստանի հոգու համար»⁹:

Գեղարվեստական մշակույթը համարելով ազգային ոճի և ոգու արտահայտություն՝ Վարպետը գրում է. «Միայն հայը կարող է ստեղծել այս տեսակ Մայր տաճար: Դա հայի հոգին է՝ մարմին, ձև ու ոճ ստացած»¹⁰:

Արբազան երկյուղով և անսահման հիացմունքով է բանաստեղծը խոսում հայ ժողովրդի բազմադարյան մշակույթի և արվեստի մասին: Քաջատեղյակ աշխարհի ժողովուրդների մշակույթներին՝ նա, առանց դույզն-ինչ ազգային սնապարծության, ամենաբարձր գնահատականն է տալիս հայ ժողովրդի մշակույթին,

⁵ *Մաթևոսյան Հր., Ես ես եմ, Եր., 2005, էջ 107:*

⁶ *Իսահակյան Ավ., նշվ. աշխ., էջ 304:*

⁷ *Նույնը:*

⁸ *Նույնը:*

⁹ *Նույնը:*

¹⁰ *Նույնը:*

ճարտարապետությանը, երգին, ազգային ճշմարիտ արժեքներին, որոնք օգնել են նրան ապրելու և դիմակայելու պատուհասած արհավիրքներին ու աղետներին, պահպանելու ազգային ինքնությունը, կույ չգնալու հայակուլ ալիքներին:

Նկատի ունենալով հայության բոլոր թշնամիներին՝ թե՛ թուրք բարբարոսներին, թե՛ ցարական հայաստաց կառավարությանը և թե՛ բոլշևիկյան ապագային գաղափարախոսներին՝ Բահակյանն անսահման ցասումով գրում է. «Գեղարվեստն ազգային հոգու դրսևորումն է. մի՛ քանդեք, մի՛ ոչնչացրեք այն, դա ամենամեծ ոճիրն է արևի տակ, սպանել մի ազգի ոգին: Թողեք նա իր ոճով հասկանա սատղերի երգը, և դրանով մարդկությունը կհարստանա, և աշխարհը կդառնա իսկական գեղարվեստական թանգարան»:¹¹

Վարպետը ազատության և ազգապահպանության բանալի է համարում հայոց լեզուն: Չափազանց կարևորում է լեզվի դերը. չէ՞ որ հայոց լեզվի մեջ մարմնացած է հայ ժողովրդի հոգին: Բառերի մեջ են նյութացած, առարկայացած նրա վիշտը, զրկանքները, դառն ու զվարթ ապրումները, իղձերն ու տեսիլքները:

«Հայոց լեզու, քեզ լսել են այս լեռներն ու դաշտերը, և պիտի լսեն մինչև իրենց փոշի դառնալը, հայոց լեզու, դու մեր անկողնպտելի գանձը եղար, մեր անընկճելի հայրենիքը... Տնցոտի հագավ մեր ժողովուրդը, բայց դու ծիրանիով ծածկեցիր նրա հոգին, թշնամին ջախջախեց նրա սրունքները, բայց դու թներ սվիր նրան... Եվ ինչպե՞ս լքենք այդ լեզուն, ուրանանք մոռանանք, մեռցնենք: Նրա համար ծով արյուն են թափել մեր նախնիները»:¹²

Կարծես մեր օրերի համար են գրվել նաև դառնությամբ լի այս տողերը. «Մեր իրականության մեջ համատարած սոցիալությունն է լեզու շինում, և մեր լեզուն գնալով այլանդակվում է, աղավաղվում, գոեհկանում, խաթարվում»:¹³

Ազգապահպանության գործում Բահակյանը հսկայական դեր է վերապահում գրականությանը: Գրականությունը նա համարում է ազգային գաղափարաբանության, ազգային ոգու առավել նշանակալի արտահայտիչ, պատմափիլիսոփայական իմաստավորման կարևորագույն միջոց և, ամենակարևորը, հայրենասիրության անսահման աղբյուր, հալածանքներից ու վիրավորանքներից մխիթարության և հույսի ապաստարան:

«Ամեն մի դժբախտ ժողովուրդ իր լացի պատն ունի, որի առջև լաց է լինում, հրեաների պես իր բողոքը, տրտունջը, դժգոհությունը իր պատմությունից, կրած հալածանքները հզոր ժողովուրդներից ողբում, պատմում, լաց լինում, թերևս դրանով մխիթարվում:

Հայ ժողովրդի լացի պատն իր գրականությունն է՝ Խորենացու «Ողբը», «Նարեկը», «Վերք Հայաստանին», «Կռունկը», Բահակյանի երգերը, որոնք նա երգում է»¹⁴...

¹¹ *Բահակյան Ավ., նշվ. աշխ., էջ 480:*

¹² *Նույնը:*

¹³ *Նույնը:*

¹⁴ *Նույնը:*

Գիրն ու գրականությունը եղել են մեր ժողովրդի անքակտելի հոգևոր պահանջը, հոգևոր Հայաստանի գաղափարաբանության դրոշակակիրը: Մաշտոցից ի վեր հայ ժողովրդի շահած ամենամեծ ճակատամարտը, որը նրան ապրեցնում է արդեն 1700 տարի, եղավ հայոց Այբուբենը, մեր հոգու և ոգու նշանների թարգմանը: Գիրքը մեզ համար եղել է սրբություն: Հայ ժողովուրդն աշխարհի այն եզակի ժողովուրդներից է, որ սրբացրել է իր գրողներին, ունեցել գրի և գրականության պաշտամունք: Պատահական չէ, որ Մաշտոցը, Խորենացին, Եղիշեն, Նարեկացին, Շնորհալին, Աբովյանը, Բաֆֆին, Թումանյանը դարձել են ազգային հոգևոր կյանքի խորհրդանշաններ:

«Մեր սրբազան մագաղաթների պահպանման համար ինչքան կյանքեր են զոհվել, նահատակություններ եղել: Մատյանները պահել են աչքի լույսի պես, տարել են իրենց հետ գաղթավայրեր, դրանցից հայրենիքի բույրն են առել, հայրենիքի կարոտը, պաշտել են, երկրպագել, աղոթել նրանց վրա, հիվանդներ բուժել»:¹⁵

Մեկ այլ աֆորիզմում Իսահակյանը շեշտում է հայ գրականության ազգափրկիչ դերը, նշել, որ մեզ պահել և սնուցել է մեր գրականությունը, պայքարել այլասերման և կոսմոպոլիտիզմի դեմ: Հայ գրականությունը ոչ միայն փակել է ազգային նիհիլիզմի, ժխտողականության և աշխարհաքաղաքացիության ճանապարհը, այլև ժողովրդին դաստիարակել ազգային ինքնագիտակցության և հայրենասիրության ոգով, սրել ժողովրդի արժանապատվության հարցը: Ավելին, հայ գրականությունը մշտապես պահպանել է իր բարությունն ու այլասիրությունը, ժողովրդին դաստիարակել ոչ միայն հայրենասիրության, այլև արդարության, բարության և ազնվության, հոգեկան բարձր առաքինությունների ոգով: Տարիներ անց, կարծես շարունակելով Իսահակյանի խոհերը, Հր. Մաթևոսյանը կգրի. «Մեր ազգի յուրաքանչյուր զավակ կորստի ցավ ունի, և թվում է՝ մենք պիտի դառնայինք «չար ուժը Աստծո դրախտում», սակայն տեսեք, թե ինչ ներդաշնակ է ծփում ողջ հայ գրականությունը, ինչպիսի հոժարությամբ են ստանձնում հայ գրողները տիեզերքի ցավը, ինչպես համերաշխ են մարդասիրության խաչը կրելիս»:¹⁶

Բանաստեղծը որպես ազգային լինելության և գոյաբանության հիմք մեծ տեղ է տալիս ազգային ավանդներին, ծեսերին, ժողովրդական ստեղծագործությանը: «Ժողովուրդը հավատում է իր ազգային լեզունդներին, միֆերին, առասպելներին, էպոսին, նրանց իրական լինելուն, պատմականությանը: Եվ դրանով է ուժեղ մի ժողովուրդ: Երբ այլևս դադարում է հավատալուց, նա չորանում է, կորցնում իր երկրի պոեզիայի զգացումը, նրա նվիրականությունը: Հայրենիքը դառնում է նրա համար օտար, վերաբերմունքը՝ անտարբեր»:¹⁷

Իսահակյանը սրում է ազգային հիշողության, ազգային արմատներից սնվելու, այդ արմատներին հավատարիմ մնալու հարցը: Նա գտնում է, որ հին հայկական առասպելների, երգերի, հեքիաթների ու ծեսերի մեջ են գտնվում հին կրոնի արձագանքները: Հին կրոնը ենթահողն է, որի մեջ արմատ են ձգել մեր մշա-

¹⁵ *Իսահակյան Ավ.*, նշվ.աշխ., էջ 480:

¹⁶ Նույնը:

¹⁷ Նույնը:

կույթը և նոր կրոնը: Դրանով է մեր ժողովուրդը համառ և ուժեղ, դրանով է անպարտելի: Կարծես Բսահակյանի խոսքերի նորօրյա արձագանքն են Չ. Այթմատովի մտորումները մանկուրտիզմի մասին «Եվ դարից երկար ձգվում է օրը» վեպում՝ ուղղված խորհրդային համահարթող գաղափարախոսության դեմ. «Որքան ավելի հեշտ է թոցնել գերու գլուխը, կամ ահաբեկելու համար որևէ այլ վնաս հասցնել, քան խլել նրա հիշողությունը, ավերել նրա գիտակցությունը, արմատախիլ անել այն, ինչ ապրում է մարդու հետ մինչև վերջին շունչը և նրա հետ էլ իջնում է գերեզման: Նրանք գտել են ստրուկներից կենդանի հիշողությունը խլելու միջոցը. Դրանով մարդկային բնությանը պատճառելով հնարավոր և անհնարին բոլոր չարագործություններից ամենադաժանը»¹⁸:

Մեծ բանաստեղծին և մտածողին խորթ է նեղ ազգայնամոլությունը: Նա բազմիցս շեշտում է, որ մենք պիտի եվրոպականանք՝ պահպանելով մեր ոգին և ոճը, մեր ազգային արժեքները, անսահման սիրելով և անմնացորդ նվիրվելով մեր հայրենիքին:

«Նոր, հզոր և խոր երգերով քո հինավուրց հոգուց բխած՝ հզոր գետերի պես պիտի երթաս, թափվիս մարդկության հանուր ծովի մեջ՝ քո նոր դաշնակը հյուսելով հանուրի ներդաշնակության հետ»:

Ազգային և մշակութային ինքնության, տիեզերքում սեփական տեղի համար պայքարը հավերժական պայքար է: Յուրաքանչյուր ժողովուրդ ունի իր իրական հայրենիքը և երազանքների հայրենիքը, որն ավելի հզոր է, ավելի կատարյալ, ավելի երջանիկ: Առանց այդ սրբազան երազանքի, հատկապես փոքր ժողովուրդները չեն կարող ապրել: Այդ նվիրական երազանքների իրականացման, նորօրյա մարտահրավերներին դիմակայելու, մեր պատմական երթի ճանապարհին հայ ժողովրդի հավերժական ուղեկիցն է հանձարեղ բանաստեղծն ու մտածողը՝ հայության բոլոր սերունդներին հղած իր իմաստուն պատգամներով և մարգարեություններով, հայ ժողովրդի ապագայի նկատմամբ լուսավոր և պայծառ հավատով:

ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ СУЩНОСТИ И КУЛЬТУРНОГО ЗАРАВНИВАНИЯ В АФОРИЗМАХ АВ. ИСААКЯНА

___ Резюме ___

___ С. Тоноян, А. Давоян ___

Всемирный опыт, процесс развития человечества и истории культуры показывают, что идея исключительности каждой нации как вида имеет онтологическую и культурную основу. По сей день не создано другой системы, эквивалентной национальной картине мира, которая была бы так живуча, точна и безальтернативна. Для армянского народа, существующего с давних пор, сохранение культурной

¹⁸ Այթմատով Չ., Եվ դարից երկար ձգվում է օրը, Եր., 1979:

чистоты, этнологической, этнической и эстетической систем, являлось приоритетным и ориентационным. Свои мысли и идеи о роли истории, философии, духовно-культурной самобытности языка, литературы, искусства великий поэт и мыслитель Аветик Исаакян воплотил в записях в виде афоризмов и высказываний. Эти мысли и философские наблюдения более актуальны и в наши дни. В условиях глобализации культурная идентичность и политика уничтожения индивидуальности малых народов проводится и сегодня .

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Տոնոյան Մեղա Հովհաննեսի – ք.գ.թ., դոցենտ, Երևանի ռուս-հայկական /սլավոնական/ համալսարանի հայագիտության ամբիոն,

Email: samsondavoyan2014@gmail.com

Դավոյան Հասմիկ Սամսոնի - ՀՊՏՀ Գյումրու մասնաճյուղի դասախոս

Email: ashot_davoyan@yahoo.com